

ბიბლიოგრაფია

მითი “ზის ბეჭი” და ხორცის განაწილება პურობისას

მითის “ზის ბეჭი” ზოგ ვარიანტში (მაგ., ხევსურულში, თუშურში, ჩიხურში) ნადირთა პატრონებთან სტუმრადმყოფი მონადირე პურობისას მალავს ან მალულად აგდებს ნადირის ძვალს — ბეჭს. ნადირთ ღვთაებები ხისგან გამოთლიან დაკარგულ ძვალს, რომელსაც სხვა ძვლებთან ერთად დადებენ და შექმულ ნადირს გააცოცხლებენ (მ. ჭრელაშვილი, 2006; ხალხური სიბრძნე, 1964, გვ. 184). სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ამ ტექსტების საერთო ელემენტები (როგორცაა ჩონჩხის შემცველი ნაწილი, ჩონჩხში ჩართული თუ ჩამალული გარეშე საგანი) სიუჟეტურ აგებულებაში მხოლოდ შემოწმების საშუალებაა და სემანტიკური დატვირთვა არ აქვს — “ასეთი ელემენტები, ჩვეულებრივ, წარმოიქმნებიან და სიუჟეტში ერთვებიან შედარებით გვიან, როცა მითოსური არსი კარგავს მრწამსულ აქტუალობას და ფოლკლორად ქცევის ტენდენციას ამჟღავნებს” (ირ. სურგულაძე, 2003, გვ. 88-89). იმ მითოსური სიუჟეტისათვის, რომელსაც მკვლევრები ამ მითში ხედავენ — ნადირთ ღვთაებების მიერ ცხოველის მოკვლა და გაცოცხლება (მ. ჭრელაშვილი, 2006, გვ. 244), აღნიშნულ ელემენტებს, შესაძლოა, მართლაც, არ ჰქონდეს სემანტიკური დატვირთვა, თუმცა ერთ-ერთი მათგანი, კერძოდ დაკარგული ძვალი, ვფიქრობ, საგულისხმოა პურობისას ხორცის განაწილების წეს-ჩვეულების თვალსაზრისით. ამ წესის თანახმად, სუფრასთან მსხდომთათვის ცხოველისა და ფრინველის ხორცის ის ნაჭრები უნდა მიერთმიათ, რომლებიც მათ სოციალურ სტატუსს, ასაკსა და სქესს შეეფერებოდა; არასათანადო ნაჭრის მიერთვება შეურაცხყოფად მიიჩნეოდა. შესაბამისად, არსებობდა ხორცის ნაჭრების გარკვეული კლასიფიკაცია — ნაჭრების რჩეულ, საუკეთესო და ნაკლებად პრესტიჟულ, არაპრესტიჟულ ნაჭრებად მიჩნევა (ა. ბაიბურნი, ა. ტაბორკოვი, 1990, გვ. 138; ბ. ბგაჟნოკოვი, 1983).

პურობისას თანამეინახეებს შორის ხორცის ნაჭრების განაწილების აღნიშნული ჩვეულება, რომელიც სხვადასხვა ხალხის ზემორსიტყვიერებასა და ეთნოგრაფიაში¹ გვხვდება, საქართველოშიც არსებობდა. იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი მეგრელების ჩვეულებათა აღწერისას წერდა: სხვადასხვა კარისკაცს სხვადასხვა ნაჭერი აქვს მიჩენილიო. ბატონს ან უფრო ღირსეულს ბარკალი ეკუთვნოდა; ამასთანავე, ბატონს პურობისას, ასევე, მიართმევდნენ ბეჭსა და სხვა ნაჭრებს (არქ. ლამბერტი, 2011, გვ. 66). მღვდლებს შემწვარი ან მოხარული სათბილოთი² უმასპინძლებოდნენ. ერთ ხალხურ ლექსში ხუცესებზე ნათქვამია:

¹ მაგალითად, კავკასიის ხალხთა ყოფაში დასტურდება ხორცის დაყოფა უხუცესების — უფროსების წილად, მამაკაცების წილად, ქალების წილად, ბავშვების წილად (ბ. ბგაჟნოკოვი, 1983, 55-59); ირლანდიურ საგებში კი აღწერილია, როგორ ეჯიბრებიან ირლანდიის რჩეული ვაჟკაცები ერთმანეთს გმირის ულუფისათვის (ცაჟრადმირ).

² საკლავის ნაწილი ზურგის უკანასკნელი ნეკნიდან გავამდე, მიჩნეულია საუკეთესო ნაჭრად.

“ტაბლებით დასუქებულან,

სათბილოს ჭამენ ცხვრისასა” (ს. ყუბანეიშვილი, 1932, გვ. 34).

ქართულელებს ქორწილში ნეფისათვის მიჰქონდათ ძროხის (ან ხარის) ბეჭი, ხოლო დედოფალს კანჭს³ მიაართმევდნენ (ი. ახუაშვილი, 1989, გვ. 136). დასავლეთ საქართველოში კი წესად იყო, ქორწილის მეორე დღეს, შუა ნადიმის დროს, თამადასათვის საქონლის მთლიანი მოხარშული ბეჭი მიერთმიათ (თ. იველაშვილი, 1995, გვ. 19). საზოგადოდ, ბეჭის ერთ-ერთ რჩეულ ნაჭრად მიჩნევას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ იგი ბატონის ან პატრივსაცემი ადამიანის კუთვნილი ნაჭერი იყო და არა მარტო ბურობის დროს. ასე მაგალითად, ფრანგი მოგზაურისა და დიპლომატის, შარდენის, ცნობით, მეგრულთა ნადირობის ჩვეულების თანახმად, ნანადირევის მარჯვენა ბეჭი ბატონის იყო, მარცხენა — ქალბატონის (შ. შარდენი, 1975, გვ. 114). ერწო-თიანეთში შობას საკლავის დაკვლისას ხუცესს საკლავის ბეჭი რჩებოდა (ნ. ლამბაშიძე, 1987, გვ. 198).

ხარის ბეჭი, რომელიც ქართველთა საზეიმო სუფრაზე საპატიო კერძად ითვლებოდა, თ. ოქროშიძის აზრით, უნსოვარ დროში საკულტო უღუფა უნდა ყოფილიყო (თ. ოქროშიძე, 1969, გვ. 148). ამას მოწმობს ის ხალხური რიტუალებიც, რომლებშიც ბეჭი ღვთაებისათვის განკუთვნილი შესაწირია (ბ. ნიჟარაძე, 1962, გვ. 75; ვ. ბარდაველიძე, 1939, გვ. 74). რაც შეეხება ზებირსტიყვიერების ნიმუშებს, აღნიშნული თვალსაზრისით საინტერესოა ზღაპარი “ემმაკი და ანგელოზი”, რომელშიც ნახსენებია ანგელოზისათვის საგანგებოდ გადნახული წითელი ხარის ბეჭი — “წითელი ხარი დაუკლავთო... შენთვის ბეჭი შეუნახამთო” (ბ. უმიკაშვილი, 1964, გვ. 45-47, №14); აგრეთვე, სვანური თქმულება მიქაელ და გაბრიელ (თარგლეზერ და გებრელ) მთავარანგელოზებზე. ამ თქმულების თანახმად, “თარგლეზერ და გებრელ ძმები არიან; ერთხელ თარგლეზერმა დაკლა ვერძი და გებრელი დაჰპატიჟა. თარგლეზერი გარეთ გასულა. მაშინ გებრელს ვერძის ბეჭი (ფხტლან) შეუნახია. რომ შემოსულა მაინძელი, უკითხია: “ბეჭი რა იქნაო?” რამდენჯერმე გაუმეორებია. მაშინ სტუმარს წყენია. რა ამდენი მოსაყოლი საქმე იყო ესაო. არ არის შენი ბეჭიო. ამაზე გებრელ გაბუტებია და მიმავალა. მაგრამ თარგლეზერი მას არ უშვებდა. ის მაინც არ გაჩერებულა. მაშინ უთქვამს თარგლეზერს: “გლახა გულის, ბნედის ჩამსახველი მე ვიყო, ხოლო შესავედრებელი და მეშველი შენ იყავიო” (ნ. აბაკელია, 1985, გვ. 206). შესაძლოა, გარკვეული რწმენა-წარმოდგენის ამსახველი იყოს ის გარემოება, რომ გაბრიელის მიერ ბეჭის — საკულტო უღუფის — სათავისოდ შენახვას მთავარანგელოზებს შორის ფუნქციითა განაწილება მოჰყვა, რის შემდეგაც სწორედ ბეჭის შემნახველი (იქნებ უფრო სწორი იქნებოდა, გვეთქვა — დამსაკუთრებელი) მთავარანგელოზი “შესავედრებელ და მეშველ” ძალად იქცა; როგორც წესი, სწორედ ამგვარ ძალას ეწირებოდა საკლავი.

სუფრაზე მისატან ხორცის ნაჭრებს შორის გამორჩეული იყო თავი — იგი საპატიო და უხუცესი სუფრის წევრის უღუფად მიიჩნეოდა და გამარჯვებულთა არჩივი — ერთგვარი ჭილდო იყო. ძველი რწმენის თანახმად, ცხოველის სული მის თავში სახლობდა, ამიტომაც თავს საკულტო დანიშნულება ჰქონდა — ღვთაებებს საკლავის თავი ეწირებოდა (ალ. რობაქიძე, 1941; ა. ბაიბურინი, ა.

³შეგნიშნავ, რომ ხორცის ამ ნაჭერს ჩრდილოეთ კავკასიელებიც ქალის წილად მიიჩნევდნენ (ბ. ბგაენოკოვი, 1983, გვ. 60).

ტობორკოვი, 1990; ბ. ბგაყნოკოვი, 1983). საფიქრებელია, რომ, ცხოველის თავის მსგავსად, ბექის გამორჩეულ, პრესტიჟულ ნაჭრად მიჩნევისაც გარკვეული რწმენა-წარმოდგენები ელო საფუძვლად. აღნიშნულთან მიმართებით, საფულისხმოა ბექთან დაკავშირებული მაგიური წარმოდგენები, კერძოდ, ბექზე მკითხაობის ჩვეულება. სამეგრელოს მთავრის კარზე ბექზე მკითხაობის ჩვეულების არსებობას მოწმობს არქ. ლამბერტი. იტალიელი მისიონერი გულისტკივილით შენიშნავს, ხალხს ამ მკითხაობის უფრო სჯერა, ვიდრე სახარებისო (არქ. ლამბერტი, 2011, გვ. 176-177). ბ. ნიჟარაძე აღწერს სვანეთში არჩვის ბექზე მკითხაობის შემთხვევას (ბ. ნიჟარაძე, 1964, გვ. 38). ფშავლები ცხვრის ბექით მარჩიელობის მცოდნეს “ბექის მცნობარს” ეძახდნენ; იგი ცხვრის მოხარშული ძვლით იგებდა, რა ელოდა ცხვრის პატრონს (ლ. ბოძაშვილი, 1988, გვ. 88). ხვესურებს სწამდათ, რომ თიკან-ბატკნის ბექზე დაიწერება ოჯახის თუ გვარის ბედი და უბედობა, თემ-სოფლის ბედ-იღბალი, სიკვდილიანობა, მტრის მიერ მიჯნის გადმოლაზვა, ვაყების გაჩენა, “ნაჭრევიანობა” და სიმდიდრე-სიღარიბე (მ. ბალიაშური, ნ. მაკალათია, 1989, გვ. 69).

ქართული ზებირსიტყვიერების ნიმუშების თანახმად, ბექი სტუმრისათვის მისართმევ ხორცის ნაჭრად მიიჩნეოდა.⁴ მაგალითად, როდესაც ყანის პატრონი ნადს სუფრის გაშლას დაუგვიანებდა, ნადი მასპინძელს სახუმარო სიმღერით შეახსენებდა სტუმრების გამასპინძლებას და მისგან სათანადო ულუფას მოითხოვდა:

“გავიტანეთ ჩვენ ნაპირი,

შევასრულეთ დანაპირი.

მოგვიხარშეთ ძროხის ბექი,

მასპინძლო, რაღას გვერჩი” (თ. შიოშვილი, 2009, გვ. 94).

ნადს თუ სადილი არ მოეწონებოდა, მასპინძელს უმღერებდა ლექს-სიმღერას “დიაკონო ბაგრატაო...”, რომლის საყვედურიანი სტრიქონები — “ცხვრის ღუმა და ხარის ბექი მელანდოდა თვალზედაო” (თ. შიოშვილი, 2009, გვ. 99) — ნათლად ადასტურებს, რომ საგანგებოდ მოწვეული სტუმრები მასპინძლისაგან სათანადო გამასპინძლებას — ხარის ბექს — მოელოდნენ.

მითის — “ზის ბექი” თანახმად, ნადირთ პატრონთა ნადიმზე მონადირე სტუმარია. ამ მითის ზოგი ვარიანტის მიხედვით, მონადირე საგანგებოდ მიწვეული სტუმარია — როგორც ამირან ბათუყოელი, რომელსაც ორი კაცი მიადგა კარზე, ნადირთ ანგელოზი თავისთან ვიბარებსო (მ. ჭრელაშვილი, 2006, გვ. 245); ზოგი ვარიანტით კი, მონადირე შემთხვევითი სტუმარია — შუალამეს იმ ეშმაკს, რომლის ეზშიც მონადირე ღამის გასათევად დაბინავდება, ქორწილში ეპატიჟებიან. მასპინძელი ქორწილში წასვლაზე უარს იტყვის და სტუმარს მოიმიზეზებს. ამაზე ეშმაკები უპასუხებენ: არა უშვავს, წამოდი და სტუმარიც თან წამოიყვანო.

სტუმარმასპინძლობის წესის თანახმად, თუ ვინმეს ქორწილში იწვევდნენ და მასთან იმ დროს სტუმარი იყო, ისიც უნდა დაეპატიჟათ. საინგილოში დამძახებლები, რომლებსაც კარდაკარ ჩამოვლა და ქორწილში სტუმრების

⁴ შევნიშნავ, რომ ჩრდილოეთ კავკასიელებსაც ბექი სტუმრის არჩევად მიაჩნდათ. ერთი ადგილური გადმოცემის თანახმად, ღამით ტყეში მყოფ მონადირესთან ტყის კაცი მივა: მონადირე მას ცეცხლთან მიიპატიჟებს და შამფურზე წამოგებულ ნადირის თეძოსა და ბექს მიართმევს (ტ. შორტანოვი 1982, გვ. 149).

დაპატიყება ევალეობდათ, მასპინძელს ასეთი სიტყვებით მიმართავდნენ: “მავანმა (სახელი) გამოგვზავნა, ხვალ ქორწილ აქოე, ყენ შენ გეზახით, სახლის პატრონ, მემრან შენ ზალა... ერ მინამ (არავინ) შინ არ დარჩეს, მალადთ, თუ ყონალ (სტუმარი) ყავაყ, ისინ მადყონით” (ს. ჯანაშვილი, 1996, გვ. 127). იგივე წესი არსებობდა ხევსურეთშიც. ამასთანავე, თუ ხევსური მასპინძელი თავს შეიკავებდა თავისი სტუმრის თანასოფელელთა ქორწილში წაყვანისაგან, იქ ვინმესთან ჩხუბი და უსიამოვნება არ მოუვიდესო, მექორწილე საყვედურით ეტყოდა: “არავინ ას ამის გამჭავრე იქ... მე რალას გავაკეთებ მაშინ. ეს კაცი რაჯელც შენ სტუმარი ას, აისრავ ჩემ სტუმარ იქნების” (ა. ოჩიაური, 1980, გვ. 130-131). ამდენად, ეშმაკების სიტყვები: არა უშავს, სტუმარიც თან წამოიყვანეო, უბრალოდ დათმობა არ არის; ეს სტუმარმასპინძლობის წეს-ადათის სათანადო დაცვაა. ადათივე მოითხოვდა, რომ სტუმრისათვის ხორცის შესაბამისი ნაჭრები მიერთმიათ და ნადირთ პატრონები ამ წესსაც სათანადოდ იცავენ; ისინი მონადირეს სტუმრის არჩევით — ბეჭით — უმასპინძლდებიან, რადგან მონადირე მხოლოდ თავისი ულუფიდან შეძლებდა ძვლის დამალვას ან მალულად გადაგდებას.

სტუმარი ღვთისააო, ამბობს ქართველი კაცი. საფიქრებელია, რომ სწორედ იმ რწმენა-წარმოდგენებით, რომლებიც დამოწმებულ ანდაზას უღვევს საფუძვლად, აიხსნება ბეჭის — საღვთო ულუფის — სტუმრის კერძად მიჩნევა.

დამოწმებული ლიტერატურა

ნ. აბაკელია, 1985 — ნ. აბაკელია, მთავარანგელოზის თაყვანისცემა დასავლეთ საქართველოში (სამეგრელოს მასალების მიხედვით), წიგნში: ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, II, თბ., 1985, გვ. 198-208.

ი. ახუაშვილი, 1989 — ი. ახუაშვილი, მუხათი (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევი), თბ., 1989.

ა. ბაიბური, ა. ტობორკოვი, 1990 — А. Байбурин, А. Топорков, У истоков этикета, М., 1990.

მ. ბალიაური, ნ. მაკალათია, 1989 — მ. ბალიაური, ნ. მაკალათია, მასალები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთა სამეურნეო ყოფის ისტორიისათვის, თბ., 1989.

ვ. ბარდაველიძე, 1939 — ვ. ბარდაველიძე, სვანურ ხალხურ ღღობათა კალენდარი, I, ახალწლის ციკლი, ბროფ. ა. შანიძის რედაქციით, ტფ., 1939.

ბ. ბგაჩნოკოვი, 1983 — Б. Х. Бгажноков, Очерки этнографии общения адыгов. Нальчик: Эльбрус, 1983

ლ. ბოძაშვილი, 1988 — ლ. ბოძაშვილი, ფშავი და ფშაველები, (ეთნოგრაფიული ჩანაწერები), თბ., 1988.

თ. იველაშვილი, 1995 — თ. იველაშვილი, ქართული სუფრის ეტიკეტი, თბ., 1995.

არქ. ლამბერტი, 2011 — არქ. ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 2011.

ბ. ნიჟარაძე 1962 — ბ. ნიჟარაძე (თავისუფალი სვანი), ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, I, თბ., 1962.

- ბ. ნიყარაძე, 1964** — ბ. ნიყარაძე (თავისუფალი სვანი), ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, II, თბ., 1964.
- ა. ოჩიაური, 1980** — ა. ოჩიაური, სტუმარმასპინძლობა ხევსურეთში, ეთნოგრაფიული ნარკვევი, თბ., 1980.
- თ. ოქროშიძე, 1969** — თ. ოქროშიძე, ქართული ფანტასტიკური ზღაპრის პერსონაჟები (ხარი), წიგნში: ქართული ფოლკლორი, მასალები და გამოკვლევები, III, თბ., 1969.
- აღ. რობაქიძე, 1941** — აღ. რობაქიძე, შრომის ორგანიზაციის ფორმები ძველი საქართველოს სახალხო მეურნეობაში, I, კოლექტიური ნადირობის გადმონაშთები რაჭაში, თბ., 1941.
- ირ. სურგულაძე, 2003** — ირ. სურგულაძე, მითოსი, კულტი, რიტუალი საქართველოში, თბ., 2003.
- ბ. უმიკაშვილი, 1964** — ბ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, ტ. 4, ოთხ ტომად, თბ., 1964.
- ს. ყუბანეიშვილი, 1934** — ს. ყუბანეიშვილი, სამღვდლოება ხალხურ სიტყვიერებაში, ტფ., 1932.
- ჟან შარდენი, 1975** - ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ), ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, თბ., 1975.
- თ. შიოშვილი, 2009** — თ. შიოშვილი, სტუმარმასპინძლობა ქართულ ფოლკლორში, თბ., 2009.
- ტ. შორტანოვი, 1982** — Т. Шортанова, Адыгская мифология, под редакцией А. И. Алиевой, Нальчик, 1982.
- მ. ჭრელაშვილი, 2006** — მ. ჭრელაშვილი, “ზის ბეჭის” მითის ვარიანტები კავკასიურ ფოლკლორში, გვ. 244-252, კრებულში: ქართული ფოლკლორი 3 (XIX), თბ., 2006.
- ს. ჯანაშვილი, 1996** — ს. ჯანაშვილი, საინგილო, თბ., 1996.
- ნ. ლამბაშიძე, 1987** — ნ. ლამბაშიძე, შობის დღესასწაული ერწო-თიანეთში, კრებულში: მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტ. 23, გვ. 195-201, თბ., 1987.
- ხალხური სიბრძნე, 1964** — ხალხური სიბრძნე, ქართული ებოსი, ტ. III, ხუთ ტომად, თბ., 1964.

SHORENA TAVBERIDZE

MYTH “WOODEN BONE” AND DIVISION OF MEAT AT THE FEAST TIME

In some versions of the myth “wooden bone” a hunter visiting animal owners hides or secretly throws the animal bone - shoulder blade at the feast time. Lost bone at feast time is important in terms of meat division. According to this rule, people sitting at feast table were served the very part of the meat which emphasized their social status, age and gender; accordingly there was certain classification for meat parts.

Georgians considered shoulder blade as one of the best parts. On the basis of folklore and folksy rituals we can deem that shoulder blade was iconic ration and the fact of regarding it as a significant part was based on certain beliefs. In terms of above mentioned thing the habit of bone guess work, which was widespread in Georgia.

According to Georgian folklore shoulder blade was considered as a special part of the meat served to guests. According to the myth “wooden bone”, hunter is the guest of animal owner. Tradition of hospitality demanded to serve relevant parts